

Udržíme české bramborářství při stagnaci výnosů a kvality?

Ing. Karel Hamouz, CSc.

Katedra rostlinné výroby, ČZU v Praze

Ing. Bohumil Vokál, CSc.

Výzkumný ústav bramborářský, Havlíčkův Brod

Ing. Jiří Diviš, CSc.

Zemědělská fakulta Jihočeské Univerzity, České Budějovice

Brambory nejsou v České republice pěstovány na velké výměře (zaujímají asi 2,6% orné půdy), ale v naší společnosti jsou základní potravinou, bez níž si jídelní stůl v našich domácnostech nedovedeme představit. Pozornost si zaslouží i jako surovina a zlepšující plodina v osevním postupu. Spotřeba brambor v ČR je přibližně na úrovni většiny evropských zemí, tj. cca 80 kg na obyvatele a rok. Bohužel, brambory jsou v naší republice také plodinou, která se v celé vertikále (pěstování - skladování - zpracování - odbyt) potýká s největším množstvím problémů. Ty musíme naléhavě řešit, chceme-li udržet naše bramborářství konkurenceschopné. Pokusme se blíže charakterizovat současný stav našeho bramborářství a nastínit řešení.

1. Charakterizace současného stavu našeho bramborářství

Sklizňové plochy brambor v ČR se neustále snižují (graf 1). V roce 1960 zaujímala plocha brambor ještě 391 tis. ha, v roce 1994 dosáhla zatím nejnižší hodnoty 81.673 ha. Výrazný pokles plochy brambor souvisí se změnou krmné technologie monogastrů a se zvýšením hektarového výnosu brambor. Současná výměra 80 - 85 tis. ha je nutná k zajištění potřebné produkce brambor, dokud se nezvýší hektarové výnosy. Kromě celkového poklesu ploch nastal po roce 1990 přesun části ploch konzumních brambor z tradičních bramborářských oblastí do teplejších a úrodnějších oblastí, kde je vzhledem k menší kamenitosti půd menší riziko mechanického poškození hlíz při sklizni. Z jednotlivých užitkových směrů po roce 1989 pravidelně narůstala **plocha raných brambor** (do roku 1995 vzrostla téměř o 100% proti roku 1989), jejichž produkce se proto již nestačí spotřebovat v letním období a zvyšuje nabídku konzumních brambor na podzim. **Plocha ostatních konzumních brambor** se od roku 1989 pod tlakem situace na trhu snížila z cca 90 tis. na 55 - 60 tis. ha. Prudký pokles zaznamenaly množitelské plochy brambor. Jestliže se celková plocha brambor od roku 1989 snížila o 29,2%, uznávané **množitelské plochy** se ve stejném období snížily o 74,4%. Zde je třeba varovat před neuváženým snižováním obměny sadby. **Výměra průmyslových brambor** poklesla od roku 1989 asi o 60% na dnešních cca 5.000 ha. Je otázkou, jaký bude další vývoj, neboť při současné úrovni výnosů, škrobnatosti a nákupní ceny průmyslové brambory z pohledu rentability výrazně zaostávají za konzumními.

S **úrovní výnosů v ČR** nemůžeme být spokojeni, neboť tyto již řadu let stagnují na průměrné úrovni kolem 20 t.ha⁻¹ (tab. 1). Přitom jediné vyšší výnosy, alespoň kolem 25 t.ha⁻¹, umožní relativně levnou produkci (příznivé náklady na jednotku produkce) a jsou předpokladem konkurenceschopnosti pěstitele (tab. 2). Vysoké fixní náklady u brambor totiž musí pěstitel vynaložit pro dosažení nízkého výnosu stejně jako vysokého. Problémem je i značná **nestabilita výnosů** v jednotlivých letech, která způsobuje nadměrné výkyvy v produkci, v ceně i nejistý odbyt v letech s nadprodukcí. S určitými výkyvy v produkci v závislosti na povětrnostních podmínkách jednotlivých let je třeba počítat i do budoucna. Spokojeni nejsme ani s **výtěžností tržního zboží**, která dosahuje 65 - 70%.

Všeobecně známé jsou chronické problémy s **kvalitou brambor**, která ovlivňuje konkurenceschopnost produkce přinejmenším stejně jako výnos. Největší problémy ve vztahu ke kvalitě představuje mechanické poškození hlíz při sklizni, skládkové choroby a v některých letech (jako i letos) i nadměrná strupovitost. Na trhu s konzumními bramborami je závažným nedostatkem fakt, že zákazník není dostatečně informován o nabízeném zboží. Označování varného typu a odrůdy je v obchodech vzácné. Jen malá část konzumních brambor se prodává ve vhodných oblastech, v malospotřebitelském balení, upravená kartáčováním, praním apod. Poměrně malý podíl brambor je zpracován na potravinářské výrobky.

V krátké době od roku 1993 do roku 1994 se staly **konzumní brambory plodinou s nejvyšší rentabilitou** mezi hlavními zemědělskými plodinami (tab. 2). V roce 1993, kdy plochy v ČR byly vyšší než 100.000 ha, při velice příznivém počasí byl dosažen nejvyšší výnos v historii ČR (25,77 t.ha⁻¹). Vysoká produkce a současně i rozdělení ČSFR způsobilo vytvoření velice nepříznivých ekonomických podmínek - brambory v tomto roce byly vysoce ztrátovou plodinou. Tato situace se odrazila v roce 1994, kdy došlo ke snížení ploch brambor. Vláhový deficit, který postihl celou republiku byl příčinou poklesu výnosu o 9,35 t z ha na 16,42 t. ha⁻¹. Relativní, ale i skutečný nedostatek brambor se odrazil na trhu. Došlo k výraznému zvýšení nákupní ceny a ceny pro spotřebitele. V důsledku poměrně nízkých fixních nákladů (nízká cena sadby z roku 1993) a nárůstu ceny brambor - stávají se plodinou vysoce rentabilní. V roce 1995 došlo k mírnému zvýšení ploch. Brambory se pěstovaly na ploše 83.544 ha (7.869 ha sadba, 4.980 ha průmysl.), což představuje nárůst o 2,3%. Vyššímu nárůstu ploch bránila určitá obava opakování situace z roku 1993, ale především nedostatek sadby a její cena. O rentabilitě výroby každé plodiny rozhodují spolu s hektarovými výnosy a realizační cenou náklady na její pěstování. Každý dobrý hospodář pečlivě sleduje jednotlivé položky vynakládané na produkci brambor.

Při pěstování brambor snižovat náklady na 1 ha při narůstajících cenách vstupů není prakticky možné. Řešení je třeba hledat ve snižování nákladů na jednotku produkce zvyšováním výnosů. V porovnání s ostatními plodinami představují při pěstování brambor vysoké procento, tzv. fixní náklady. Ty musí pěstitel vynaložit ať dosahuje nízký nebo vysoký výnos. Proto produkce pěstitelů s vysokými výnosy je relativně laciná. Rentabilitu příznivě ovlivňuje též vysoká výtěžnost tržního zboží a realizační cena. Realizační cena souvisí s nabídkou a poptávkou, ale měla by především odrážet i kvalitu zboží - kvalitu konzumních, průmyslových a sadbových brambor. Náklady na 1 ha konzumních brambor dle VÚZE se pohybovaly v roce 1994 kolem 50.000,- Kč, náklady na 1 tunu kolem 3.270,- Kč (graf 2 a 3).

Úroveň pěstování konzumních a průmyslových brambor se odvíjí od nabídky kvalitních odrůd a kvalitní sadby. V roce 1995 bylo k uznání přihlášeno 115 odrůd. To vytváří pro pěstitele dostatečně širokou nabídku odrůd. Ve srovnání s rokem 1994 byla přihlášena plocha sadby o 1.275 ha vyšší a činila 7.869 ha (téměř 10% plochy brambor). Právě zde se pro pěstitele sadbových brambor vytváří šance. Návrh nového zákona o odrůdách, osivu a sadbě pěstovaných rostlin vytváří v uzavřených pěstebních oblastech ochranu množitele. Obsahuje základní podmínky závazné pro všechny pěstitele příslušného druhu. Pokud se podaří uzavřené pěstební oblasti pro množení bramborové sadby v zákoně zakotvit, bude to krok, kterým se vytvoří podmínky pro výrobu kvalitnější sadby, která bude schopná konkurence se zahraničním zbožím. Tím by se pro české pěstitele sadbových brambor vytvořily podmínky obdobné zemím EU a mohly by se jim otevřít možnosti exportu kvalitní sadby.

Předpoklady byly vytvořeny již dříve, neboť systémem uznávacího řízení se naše republika může směle řadit mezi země s tradičně vyspělým bramborářstvím a například povinným testováním sadby pro běžné plochy většinu z nich i předčí. Skutečnost, že je úroveň našich posklizňových zkoušek metodicky i kvalitativně srovnatelná s vyspělými státy, potvrdil v letošním roce případ některých dodávek sadby brambor z Německa a Holandska, u kterých byl zjištěn výskyt virových chorob vyšší než povolují normy. Souběžnou zkouškou na nezávislém pracovišti ve Švýcarsku byla potvrzena správnost těchto výsledků.

V České republice nejsou vytvořeny podmínky pro úspěšný vývoz konzumních brambor. Mění se sice odrudová skladba - možnost nabídky žádaných odrůd - ale kvalita sklizených konzumních hlíz nedosahuje úrovně zemí EU. V současné době dochází k nepříjemné změně v oblasti pěstování průmyslových brambor, která vede k poklesu ploch a k nenaplnění kapacity zpracovatelů. Je snaha tuto nepříznivou situaci řešit spojením pěstitel - zpracovatel, které má vytvořit i pro pěstitele průmyslových brambor podmínky rentability.

2. Porovnání s vybranými evropskými státy

V porovnání se zeměmi CEFTA dosahujeme zpravidla vyšších výnosů než Polsko, Maďarsko a Slovensko (tab. 3). Dominantním výrobcem v objemu produkce je ovšem Polsko, které tuto plodinu pěstuje na ploše 9x větší, než je plocha brambor dalších tří zemí CEFTA dohromady (tab. 4). Plocha brambor v Polsku je dokonce větší než celková plocha brambor v EU (v roce 1994 v Polsku 1.699 tis. ha, v EU 1.384 tis. ha). Polsko je tradičním vývozcem brambor, ale jeho vývozní přebytky jsou relativně malé k celkové roční produkci především pro velkou spotřebu brambor ke konzumním (cca 148 kg na obyvatele a rok) a také ke krmným účelům. Vzhledem k cenám brambor je Polsko možným konkurentem naší domácí produkci. Tento dovoz je však spojen s nebezpečím zavlečení karantenních chorob a škůdců a proto je nezbytná důsledná fytokaranténní kontrola ÚKZÚZ (a to platí nejen pro dovozy z Polska). Nelze opomenout ani fakt, že dovážené brambory nejsou vždy kvalitní, odrudově jednotné apod. Maďarsko a Slovensko nemívají vývozní přebytky, spíše naopak.

V bramborářsky vyspělých státech EU, jako jsou například Holandsko, Německo, Belgie, Švýcarsko atd., jsou výnosy brambor stabilizovány na úrovni 35 - 45 t.ha⁻¹ (tab. 4), takže tam ani nepříznivý průběh počasí výrazně neovlivní stabilitu produkce. Navíc proti nám dosahují vyšší výtěžnosti tržního zboží (v Rakousku a Německu 70 - 80%) a nižšího mechanického poškození hlíz (brambory pěstují na dobře prosévatelných půdách bez kamenů). Kultura tržní úpravy a balení je na podstatně vyšší úrovni než v ČR. V zemích EU došlo v roce 1995 k nárůstu ploch brambor proti roku 1994 o 4,2%. Největší přírůstek ploch brambor je zaznamenán ve Velké Británii. Pokud bude dosaženo výnosové úrovně roku 1994 (29,8 t.ha⁻¹), lze očekávat vyšší nabídku brambor v Evropě. Produkce v zemích EU postačuje ke krytí spotřeby členských zemí s menším či větším přebytkem pro vývoz mimo EU. Přebytky produkce se snaží uplatňovat hlavně Holandsko a Belgie i na trhu v ČR, což je do určité míry žádoucí (m.j. jako stimul a inspiraci pro naše pěstitele a obchod s bramborami). V letech s nadprodukcí v EU i v ČR, jako byl rok 1993, to ovšem vystavuje naše pěstitele nerovné konkurenci, neboť produkce brambor má v Evropské unii všude státní podporu (systém subvencí je v každém z 15 států jiný). Český pěstitel nebo obchodník může zatím vyvážet na Slovensko, do bývalé Jugoslávie nebo jiných zemí bývalé RVHP. Do těchto zemí lze však vyvážet pouze při nižší úrovni sklizně u nich doma a schopnosti zaplatit. Vývoz brambor do zemí Evropské unie zatím neexistuje, ale jejich dovoz k nám ano. Export našich brambor do zemí EU naráží na nesmyslný předpis z roku 1976 o bakteriální kroužkovitosti, jehož zavedení mělo politické důvody, které již pominuly.

3. Hlavní problémy a jejich řešení

Stagnace úrovně našeho bramborářství souvisí sice i s objektivními vlivy (průběh počasí apod.), ale hlavní důvody jsou především v rozdílných možnostech jednotlivých pěstitelů docílit odpovídající výnos a kvalitu. K této okolnosti přistupují zároveň pouze pomalu se měnící vztahy mezi pěstitelem a odběratelem jeho produkce, legislativní nejasnosti (potravinový kodex, fytosanitární otázky apod.) a nabídka importu cenově výhodných produktů z brambor (ale i brambor ve slupce).

a) výnosová úroveň, kvalita a stabilita produkce

Je ovlivněna především možnostmi pěstitelů a dodržováním technologické kázně. Vývoj směřuje ke snížení počtu pěstitelů, kteří si vytvoří podmínky pro dosažení výnosů srovnatelných s pěstiteli v Rakousku (SRN), k určitému zvýšení ploch brambor v teplejších a úrodnějších oblastech a k vytvoření vzájemně výhodných vztahů mezi pěstitelem a odběratelem. Od pěstování brambor ustoupí ti pěstitelé, kteří nemohou (nemají zájem) investovat do výkonné a šetrně pracující techniky, certifikované sadby, pesticidů, hnojiv apod. To vše je zároveň předpokladem pro cenovou úroveň srovnatelnou (výhodnější) s nabídkou v zahraničí.

b) srovnatelné možnosti našich pěstitelů

Máme-li srovnávat výsledky našeho bramborářství s výsledky tzv. vyspělých států, musíme zároveň srovnávat možnosti pěstitelů. Tzv. máme, bohužel, nesrovnatelně horší a zatím se nám jeví reálnější, že se nám přizpůsobí země EU, než že u nás pro zemědělce vytvoříme srovnatelné možnosti. Nemůžeme-li vytvořit srovnatelné podmínky v ekonomické oblasti, je nutné do doby než toho bude dosaženo, chránit naše pěstitele (naše bramborářství) přiměřenými celními a fytosanitárními opatřeními.

Samostatnou kapitolou je velmi omezená podpora zemědělců hospodařících na Vysočině (vesměs se jich netýká dotační politika podporující péči o pozemky s horší bonitou, ale ani garantovaný nákup potravinářské pšenice) a je tedy zatím pouze na nich, jak se s méně příznivými ekonomickými podmínkami vypořádají.

c) vztahy pěstitel - odběratel - spotřebitel

Přes nesporné zlepšení především mezi pěstitelem a odběratelem je možné konstatovat, že jsme teprve na začátku cesty a to především v oblasti konzumních brambor dodávaných ve slupce. Poměrně příznivá je situace u sadbových brambor, lepší se vztahy u průmyslových brambor a nejlepší je situace u brambor určených pro potravinářskou výrobu. Nepochopitelné je počínání Ministerstva pro hospodářskou soutěž, které brání vypracování tržních řádů, které v podstatě nesledují žádný jiný cíl než vytvoření vzájemně výhodných vztahů mezi pěstitelem a odběratelem a odstranění nahodilosti, na kterou nemůže doplatit nikdo jiný než spotřebitel.

Pro vztah pěstitel - odběratel by se měla postupně stát samozřejmostí určitá podpora ze strany odběratelů (poradenství, sadba, pesticidy apod.) a měl by být vytvořen vztah vzájemné důvěry. To vše by mělo pozitivně ovlivnit i nabídku pro spotřebitele tak, že přiměřené cenové úrovni bude odpovídat i kvalita, úprava (obaly) a informace pro spotřebitele (odrůda, varný typ apod.).

d) legislativa

Zejména pro úsek konzumních brambor není dobré, že zatím neexistuje závazný předpis, opožděje se dokončení, projednávání a schválení potravinového kodexu, zatím není

závazné žádné ustanovení českých norem pro tuto oblast a náš trh není srovnatelně s EU chráněn před nebezpečím dovozů ze zemí s výskytem karanténních chorob a škůdců.

Ani v oblasti celní ochrany není vše v pořádku. Ta by sice neměla chránit naše pěstitele „za každou cenu“, ale měla by přihlížet k podmínkám, za jakých jsou pro dovoz brambor (a výrobků z nich) v exportující zemi vytvářeny podmínky. Z tohoto hlediska je připravované opatření v rámci uskupení CEFTA pro naše bramborářství nepříznivé a postihlo by především výrobky z brambor.

e) závěr

Je zřejmé, že „udržet“ naše bramborářství je možné pouze za předpokladu, že bude konkurenceschopné se srovnatelnými zeměmi EU.

Konkurenceschopnost je záležitostí především:

- výnosové úrovně
- kvality produkce
- cenových relací
- srovnatelné podpory a ochrany pěstitele

Situaci u jednotlivých užitkových směrů pěstování lze stručně vyjádřit následovně:

- u **sadby** obстоjíme cenově, problémy máme především v kvalitě a v relaci mezi prodejní cenou sadby „průmyslových“ odrůd a cenou brambor určených pro výrobu škrobu
- u „konzumních“ brambor dodávaných pro **nejranější konzum** je nejdůležitější sladit jejich plochu s potřebou trhu (13 - 15 kg/ obyvatele včetně dovozu) a import ukončit nejpozději začátkem června
- u **ostatních konzumních brambor** k hlavním nedostatkům patří nízký výnos, nízká výtěžnost hlíz konzumní velikosti a jejich kvalita. Při nižší výnosové úrovni je reálné nebezpečí dovozu kvalitnějších brambor, které mohou být pro obchod dokonce levnější (např. v letošním roce se v říjnu průměrná cena u výrobce v SRN pohybovala kolem 5,21 Kč/kg, v Nizozemí 4,72 Kč/kg, v Belgii 4,02 Kč/kg a Francii 4,21 Kč/kg. U nás bylo předpokládáno 5,85 Kč/kg). Řešení není pouze v celní ochraně (která má ostatně své hranice), ale především ve zvýšení výnosů a kvality směřující k nabídce brambor za ceny srovnatelné se světem.
- u **brambor průmyslových** je situace nepříznivá pro pěstitele, který při současné výnosové úrovni a průměrném obsahu škrobu, za realizovanou cenu odmítá pěstování průmyslových brambor, ale i pro zpracovatele, který při vyšší ceně suroviny neobstojí v konkurenci ostatních světových výrobců škrobu. Vedle jednoznačné nezbytnosti docílit vyšší výnosové úrovně u pěstitelů je nutná i určitá podpora pěstitelů (např. dotace nákupu certifikované sadby), aby bylo pěstování průmyslových brambor ekonomicky srovnatelné s pěstováním brambor pro konzumní účely. Otázkou je podpora využití škrobu např. pro výrobu biodegradovaných plastů, což znamená nejen příležitost pro pěstitele brambor, ale dotýká se i problematiky životního prostředí. Bez určité podpory může celková situace vést k postupné a nenávratné likvidaci zpracovatelského průmyslu. To však se, bohužel, netýká pouze škrobárenství, ale ve značné míře i zpracovatelů vyrábějících potravinářské výrobky z brambor.

Tab. 2: Ekonomická efektivnost pěstování hlavních zemědělských plodin v ČR v letech 1993 a 1994

Plodina	Výnos v t/ha	Náklady na 1 ha v Kč	Čistý zisk nebo ztráta v %
Brambory konzumní	28,0	51 291	+60,7
	24,0	48 708	+44,2
	20,0	43 296	+35,2
Řepka ozimá	3,5	17 408	+17,7
	3,0	13 092	+46,4
	2,5	11 712	+32,0
Cukrovka	40,0	30 755	+23,4
	35,0	27 310	+20,2
	30,0	22 661	+20,2
Pšenice ozimá	6,5	19 778	+20,6
	6,0	17 150	+27,5
	4,5	15 417	+9,7
Ječmen jarní	5,5	16 513	+17,4
	4,8	15 359	+14,2
	4,8	13 483	+4,7
Chmel	0,89	147 609	+7,3
	1,0	144 261	+7,4
Vojtěška	12,0	12 510	-4,1
	9,0	9 322	-3,5
	7,0	7 536	-7,1
Réva vinná	7,0	74 809	-18,6
	6,5	70 832	-22,0
Kukuřice na siláž	35,0	19 892	-29,6
	30,0	17 365	-30,9
	25,0	14 685	-33,1
Trvalé travní porosty	6,0	10 234	-59,0
	4,5	7 928	-60,2
	3,5	5 032	-51,3
	4,5 ¹⁾	6 064	-48,0
	4,5 ²⁾	4 801	-34,4

Vysvětlivky: ¹⁾ 50% výpas
²⁾ 100% výpas

Pramen: ÚZPI Praha

